

Branka Z. Tafra*

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

GRAMATIČKA POLISEMIJA

Iz opsežne problematike gramatičke semantike za istraživanje je izabrana gramatička polisemija. Njoj je pristupljeno s leksikografskoga stajališta jer razumijevanje gramatičke polisemije u mnogim slučajevima, jednako kao i leksičke polisemije, odnosno razumijevanje što je jedna jezična jedinica, a što su dvije jezične jedinice jednaka izraza te što je u jednoj jezičnoj jedinici samo varijanta istoga, a što je novo, drugo značenje ima posljedice na leksikografov odluku hoće li u rječniku više značenja opisati pod jednom natuknicom ili pod dvjema. Na izabranim će se primjerima pokazati leksikografsko nerazumijevanje raspada polisemije gramatičkih kategorija i leksikalizacije pojedinih oblika.

Ključne riječi: gramatička semantika, polisemija, homonimija, sinonimija, varijantnost.

1. Uvod

Polisemija se javlja osim na leksičkoj i na svim drugim jezičnim razinama, te ćemo leksičkomu značenju nasuprot staviti gramatičko, koje je s njim isprepletano, ali zbog lakšega opisa ovdje ga uvjetno odvajamo.¹ Upravo je širina same semantike razlogom što i priručnici obično nose naslove koji pokazuju dvojnost: *Leksička semantika* i *Gramatička semantika*.² Bez obzira na to na kojoj se razini polisemija istražuje, uvijek postoji, gledano iz semantičkoga kuta, nesigurnost pri odluci pripada li više značenja jednoj jezičnoj jedinici ili dvjema. Analogno razgraničavanju jednoga višeznačnoga leksema od dvaju leksema, i na razini gramatike razgraničavanje ide granicom jedne jezične jedinice s više značenja i dviju (ili više) jezičnih jedinica. U ovom će radu biti

* branka.tafra@hrstud.hr

¹ Za ilustraciju te povezanosti dovoljan je jednostavan primjer: apstraktno značenje leksema *osamljenost*, semantičko-sintaktička kategorija brojivosti i morfološka kategorija broja (*sg. t.*) neraskidivo su uzročno-posljedično povezani.

² Iz bogate literature usp. Apresjan 1995 i Knjavez 2007.

riječi o višeznačnosti jezičnih jedinica na gramatičkoj razini³ bez pretenzija, s obzirom na zadanost opsega rada, ali i na širinu teme, da se ide u dubinu i iscrpnost obrade problematike. U svjetskoj lingvistici postoje opsežne knjige koje obrađuju gramatičku semantiku,⁴ a gdje je semantika, tu je i polisemija. Hrvatski su se jezikoslovci bavili gramatičkim značenjima,⁵ ali se nisu bavili sustavnije gramatičkom semantikom, pa im je gramatička polisemija ostala izvan zanimanja. Budući da je polisemija jezična univerzalija i da se gramatika ne može valjano opisati bez utjecaja semantike, slijedi zaključak da polisemija zahvaća i gramatiku. Wierzbicka je svojom knjigom *The Semantics of Grammar* (1988), ali i drugim radovima, upravo semantičkim pristupom morfologiji i osobito sintaksi pokazala da te discipline nisu autonomne nudeći svoj model integralnoga opisa jezika temeljenoga na semantici. Da je semantika u srži samoga jezika te da postoji neraskidiva sprega između semantike i gramatike, odnosno između gramatike i leksika, dokazivali su mnogi jezikoslovci, pa i hrvatski, među ostalim i Ida Raffaelli (2015), koja u svojoj knjizi o semantici jedno poglavlje posvećuje semantici i sintaksi, a drugo semantici i morfologiji. Iz široke problematike dotaknut ćemo se samo razgraničavanja polisemije od drugih značenjskih odnosa, što je za istraživače polisemije, uz utvrđivanje razvoja polisemične strukture, glavni izazov. Bez obzira na izabrani pristup, pri određivanju granica polisemije temeljno je pitanje što je jedno, a što dvoje. Drugim se izazovom, razvojem polisemične strukture, uspješno bavila Darinka Gortan Premk (1997), pa ćemo tu temu izostaviti iz razmatranja jer se odnosi na leksičku semantiku, premda postoje paralele s gramatičkom polisemijom jer se može govoriti i o semantičkoj derivaciji gramema⁶, odnosno o razvoju njihove višeznačnosti, kao što je, primjerice, historijski prezent koji je nastao metaforizacijom (Knjازه 2007: 79). Povod je ovoj temi pojava cijepanja jedne riječi i nastanak „novih” riječi u hrvatskim suvremenim rječnicima,⁷ a razlog za takav postupak nije ni depolisemizacija, ni konverzija, ni neka nova koncepcija rječnika, nego nerazumijevanje upravo gramatičke polisemije. Koliko god bili isprepleteni leksik i gramatika, neke granice postoje. Primjerice, rječnici najčešće uspostavljaju natuknice držeći se gramatičke podjele na vrste riječi, pa se

³ Strogo uzevši, bila bi riječ samo o morfološkoj i sintaktičkoj razini, ali će ovdje biti riječi i o slovopisnoj i o rječotvornoj polisemiji da bi se što zornije odredile granice polisemije, pogotovo što se tvorba riječi još uvijek nalazi u gramatikama kao njezin sastavni dio, a izostavit će se sintaktička zbog goleme literature upravo o sintaktičkoj polisemiji.

⁴ Usp. Plungjan 2011.

⁵ Usp. Pranjković 2013.

⁶ *Gramem* se ovdje shvaća kao jedinica gramatičkoga značenja.

⁷ *Opsjednutost rječnicima izgradila je čvrsto višedesetljetno prijateljstvo na daljinu naše jubilarke i autorice, pa je ovaj članak samo skromna zamjena za sve nevođene, a željene razgovore.*

stoga pitamo pripadaju li natuknice *ona* (G *nje*), *ona* (G *njih*), *ona* (G *one*), *one* (G *njih*) gramatici ili su to nove riječi kad ih ŠRHJ ima kao posebne natuknice. Zatim, nastaju li imperfektivizacijom od glagola *otupiti* i *otupjeti* dva nesvršena glagola *otupljivati*, kao što taj rječnik tumači, ili je riječ o višeznačnosti kategorije glagolskoga vida? Premda se zna što je višeznačnost, ponekad ju je teško razgraničiti od drugih značenjskih odnosa, pogotovo od homonimije. Za svakoga leksikografa postoji česta dvojba koje se promjene, izrazne i sadržajne, događaju unutar jedne riječi, a koje se odnose na novu riječ.

Definicija polisemije nije sporna, a ni sinonimni aloglotem⁸ nije sporan: „Полисемија или вишезначност је способност лексеме да се реализује у више значења, да има више семантичких реализација” (Gortan Premk 1997: 38). Polisemija je svakako jedan od najtežih leksikografskih izazova ponajprije zbog njezina razgraničavanja od homonimije, a potom zbog opisa složenosti značenjske strukture same višeznačnice⁹ jer nije uvijek lako odrediti što je novo značenje, a što samo razlika u upotrebi istoga značenja. Ravin i Leacock (2000: 1) iznose primjer obrade glagola *run* u Websterovu rječniku koji ima 29 značenja i 125 podznačenja, a Dešić (1982) navodi da opis značenjske strukture natuknice *glava* u RSANU obuhvaća 37 značenja te 156 značenja u frazemima i 7 u poslovicama. No, dok su polisemni leksemi sinkronijski odraz dijakronijskih promjena (Raffaelli 2009), gramatička značenja nisu toliko dijakronijski uvjetovana i jednostavnije ih je identificirati nego višeznačnost leksema koja je uvelike ovisna o kontekstu, ali je u oba slučaja problem određivanja granica¹⁰ višeznačnosti. Naš ćemo pristup problematici ilustrirati odnosom grafema i fonema, najjednostavnijim odnosom znakova na emskoj razini, koji su identični odnosima jezičnih znakova na višim razinama. Na tom ćemo primjeru raščistiti osnovne pojmove: jedna jedinica ili dvije jedinice, varijanta ili nova jedinica.

2. Slovopisna višeznačnost

U povijesti je hrvatskoga latiničnoga slovopisa često bivalo da se više fonema bilježilo jednako, i obratno. I u nekim suvremenim europskim jezicima „neki grafemi nisu uvijek jednoznačni, nego mogu biti pisani izraz više od jednoga fonema”, pa tako „često grafem *c* predstavlja različite foneme, npr. *k*, *c*, slično je i s grafemom *ch*, koji može predstavljati fonem *h*, *c*. Teorijsko je pitanje je li riječ o jednomu te istomu grafemu ili više grafema koji su homonimni”, pita se Maša Musulin (2011: 244). Teorijsko je pitanje suvišno nakon tvrdnje da neki

⁸ Premda bi nasuprot *jednoznačnosti* (monosemiji) odgovarao naziv *mnogoznačnost* zbog opreke *jedno* : *mного*, ustalio se naziv *višeznačnost*, pa se on upotrebljava i ovdje.

⁹ Oboje razrađeno u Gortan Premk 1997.

¹⁰ Rajna Dragičević (2007) opisala je više pojava koje se graniče s polisemijom i kritički se osvrnula na razna mišljenja u literaturi.

grafemi nisu uvijek jednoznačni. Ako nisu jednoznačni, onda su višeznačni uz uvjet da je problem ispravno postavljen. Međutim, autorica, polazeći od literature koja se bavi gramatologijom (grafolingvistikom), smatra da je naziv *grafem* višeznačan jer, osim što je pisani izraz za fonem, označuje i bilo koju pismovnu jedinicu (interpunkcija, simboli, brojke, ideogrami...).¹¹ Dalje, prvo značenje uzima u užem smislu, a drugo u širem. Odbacujemo pristup u kojem se jezikoslovni nazivi definiraju u širem i užem značenju kao što jezikoslovci definiraju, primjerice, sinonime, antonime, homonime i sl. U tom bi shvaćanju *grafem* bio zapravo hiperonim („u širem značenju”), a ne višeznačnica. Ovdje *grafem* uzimamo kao apstraktni pismovni znak za fonem. Primjer za *grafem* kao višeznačnicu bilo bi tzv. *rogato e*, tj. *ě* iz doba ilirskoga pokreta kojim su se označivali svi jatovski odrazi. Grafemi *f* i *v*, koji u njemačkom jeziku u početnoj poziciji označuju fonem /f/, sinonimi su, a grafemi *c*¹ i *c*² kao jedinice pisma za foneme /c/ i /k/ smatramo homonimnim grafemima zato što u našem teorijskom modelu svakomu fonemu kao apstraktnoj razlikovnoj jedinici jezika odgovara jedan *grafem* kao apstraktna razlikovna jedinica pisma.¹² Ostvaraj grafema *c* naziva se *graf*, pa su *c*, *C*, *c*, *C* itd. alografi, odnosno varijante jednoga grafa. To nam je početno razlikovanje pojmova i naziva potrebno jer je ono primjenjivo i na drugim razinama, bilo na gramatičkoj bilo na leksičkoj razini.

3. Oblikoslovna višeznačnost

Kriteriji za razgraničavanje leksičke homonimije i polisemije¹³ univerzalni su, pa se mogu primijeniti i na razgraničavanje jednoga morfema od dvaju morfema. S obzirom na to da se često homografija izjednačuje s homonimijom te se ne ostaje u granicama jedne vrste riječi, nego se u homonimijski odnos stavljaju riječi iz različitih vrsta pa još k tomu i nekanonski likovi (npr. 1. *mòći* gl, 2. *mòći* im ž), riječi iz različitih idioma i različitih vremenskih odsječaka,¹⁴ potrebno je i u morfologiji (oblikoslovlju) u suodnos staviti samo jedinice istoga ranga, pa se uspoređivati, primjerice, gramemi kategorije padeža i ne dovoditi ih u vezu s jednakoizraznim drugim oblicima.

¹¹ Ovo nije predmet našega rada, ali bi mjesto *grafema* trebao hiperonim za sve pismovne jedinice, npr. stari hrvatski naziv *pisme*, *pismena*.

¹² Odnos jedan-za-jedan ugradio je Marković (2015) u svoj gramatološki model u kojem predlaže i novu notaciju grafema (<<a>>) i grafova (<a>, <A>). Dosljednosti radi, autor bi morao primijeniti jednaku notaciju i na drugim razinama, npr. za morfeme i morfe, lekseme i lekse i sl., a u tom bi slučaju ona smanjila čitkost teksta.

¹³ O tom je razgraničavanju napisana goleme literatura. Svoja stajališta iz prvoga rada (Tafra 1986) nisam mijenjala, samo sam ih dopunjavala.

¹⁴ Više o tom Tafra 2016.

Da bude jasno o čem je riječ, usporedimo leksički i gramatički značenjski odnos. Značenja 'mali glodavac duga repa' i 'dio računalne opreme koji upravlja pokazivačem na zaslonu' pripadaju jednomu leksemu – *miš*, a značenja 'stražnji dio hlača' i 'izumrlo divlje govedo' pripadaju dvama leksemima – 1. *tur*, 2. *tur*. Podudarnost (sinkretizam) pojedinih padežnih nastavaka pripada homonimiji, npr. u sklonidbi imenice *zemlja* dativni i lokativni oblik ilustracija su homonimije gramema (Meljčuk 1997: 257–158). Premda ih neki jezikoslovci nazivaju *homoforme*, bolje je takve primjere nazivati gramatičkim homonimima koji uključuju i plan izraza i plan sadržaja, a ne samo plan izraza. Gramemi 'ženski rod', 'nominativ', 'jednina' značenja su morfema *-a* u *žen-a*, pa je taj morfem (nastavak¹⁵) gramatička višeznačnica. Nastavak *-a* u *vuk-a* također je višeznačan, ali on nije u homonimijskom odnosu s nastavkom *-a* u *žen-a* jer su posrijedi različiti gramemi kategorije roda ('muški rod' i 'ženski rod'). No, nastavci u A jd. i G jd. u primjeru *konj-a* usporedivi su i oni su u homonimijskom odnosu (1. *-a*, 2. *-a*), kao što su, primjerice, nastavci u DLI mn. Griješi se kad se u gramatikama i jezikoslovnim radovima tumači kategorija živosti, pa se napiše A = G (živo) i A = N (neživo). Samo su izrazi jednaki, a gramemi su padeža potpuno različiti, jednako kao i u primjeru 1. *tur*, 2. *tur*. Sinonimni bi nastavci bili *-ju* i *-i* u I jd. *riječ-ju* i *riječ-i*, dok je u primjerima *ribar-om/ribar-em* riječ o alomorfima *-om/-em*, odnosno o jednoj jezičnoj jedinici u dva pojavna lika, jednako kao što su alomorfi *ruk-*, *ruc-*, *ruč-* zapravo varijante jednoga morfema. Sve je to uglavnom poznato, pa ipak jezikoslovna literatura sadrži dosta pogrešnoga tumačenja. Polisemije u morfologiji ima mnogo i na razini oblikâ i na razini gramatičkih kategorija, za što postoji obilje primjera. Tako su dvovidni glagoli zoran primjer polisemičnosti kategorije vida, dok polisemičnost kategorije broja potvrđuju imenice koje imaju dva gramema jednine ili dva gramema množine, ovisno o njihovu leksičkom značenju, kako pokazuje tablica.

Višeznačnost kategorije broja

broj	<i>vino</i> ₁ 'vrsta'	<i>vino</i> ₂ 'piće'	<i>cipele</i> ₁ mn.	<i>cipele</i> ₂ 'par'
jednina ₁	+		+	
jednina ₂		+		(+)
množina ₁	+		+	
množina ₂				+

¹⁵ Budući da ima više vrsta morfema (leksički i gramatički, a gramatički mogu biti oblikotvorni i rječotvorni), bolje je u oblikoslovlju upotrebljavati naziv *nastavak* jer je jednoznačan i jer je u tradiciji hrvatskoga jezikoslovlja.

Da je riječ o različitoj jednini i množini, dokazuje njihovo slaganje s glavnim brojevima. Uz *vino*₂¹⁶ ne mogu stajati glavni brojevi, a uz *vino*₁ i *cipele*₁ mogu, dok se *cipele*₂ kvantificiraju brojevnim pridjevima.

Upotreba jedninskih ili množinskih oblika uvelike ovisi o značenju i o kategoriji brojivosti: *Poslije ručka rado pijem vino (a ne vodu; jednina₂)*, *Rado pijem dalmatinsko vino (a ne zagorsko; jednina₁)*, *Rado pijem dalmatinska vina (i crna i bijela; množina₁)*. „Generički” singular *Mnoga majka je zaplakala* (M. Ivić 1983: 14–15) također se može obilježiti kao jednina₂ jer je primjer *Ivanova je majka došla na roditeljski, a njihove majke nisu* primjer za jedninu₁ (i množinu₁). Kad imenica *cipele* znači 'par', izjednačena je s imenicama *pluralia tantum*, pa to nije ista množina kao u *četiri lijeve cipele*.

Za leksikografe je poseban izazov raspad polisemije gramatičkih kategorija i leksikalizacija pojedinih oblika. Zaustavit ćemo se na višeznačnosti kategorije broja da bismo vidjeli u čem je problem. Ima imenicâ koje se ne ubrajaju u *pluralia tantum* iako se redovito upotrebljavaju u množini. Rječnici ih najčešće obilježavaju formulom „u mn.” (u množini), iako postoji razlika između upotrebe množinskih oblika i leksikalizirane množine. Nazivi se predmeta koji dolaze u paru upotrebljavaju kao da su imenice *pluralia tantum*, ali se od njih može napraviti jednina: *Imam jedne udobne cipele, ali me lijeva cipela ipak malo žulja*. No, kad građani u kratko vrijeme izlaze na dvoje izbore, imenica se *izbori* nikako ne može upotrijebiti u jednini pa ni teorijski, kao što ni imenice *vrata, hlače, sanjke* ne mogu imati jedninske oblike. Hrvatski i srpski rječnici odreda tu imenicu obrađuju pod natuknicom *izbor*, iako bi morala imati svoj rječnički članak jer nije riječ o polisemiji kategorije broja, nego o imenici koja ulazi u skupinu *pluralia tantum*, kao što je, primjerice, imenica *svatovi*. Uostalom, da je pravni naziv *izbori* riječ, a ne množinski oblik, dokazuju ekvivalenti u engleskom u kojem je 'izbor' *choice*, a 'izbori' *elections*, inače posuđenice iz francuskoga. Ako se uzmu sve mogućnosti izricanja množine, a ne samo unutar jedne riječi, postoje zapravo tri gramema, odnosno tri „vrste” množine:

Gramemi kategorije broja

imenica	jednina	množina ₁	množina ₂	množina ₃
<i>grad</i>	<i>grad</i>	<i>gradovi</i>		
<i>cipele</i>	(cipela)		<i>cipele</i> ('par')	
<i>izbori</i>				<i>izbori</i>

Polisemija gramatičkih kategorija ima odraza na leksikografovnu odluku što će obraditi u jednom rječničkom članku, a što u dvama. Graničnih slučajeva ima dosta, pa nije uvijek lako odgovoriti je li u pitanju depolisemizacija. No,

¹⁶ Brojke označuju gramatičku i leksičku višeznačnost, a ne posebne riječi. Usp. rad *Oba, obadva* u Tafra 2005.

ni jednomu leksikografu nije, s pravom, palo na pamet da glagol *telefonirati* zbog njegove dvovidnosti obradi pod dvjema natuknicama, a glagol *pjevati* pak zbog dvaju gramema kategorije prijelaznosti obradi u dvama člancima, ili pak imenicu *voda*, kao primjer polisemičnosti kategorije brojivosti razbije na dva rječnička članka, u jednom kao nebrojivu (prozirna tekućina bez boje i mirisa), a u drugom kao brojivu (prirodne mase jezera, rijeka i mora), ali su se zato u suvremenim hrvatskim jednojezičnim rječnicima (Šonje, ŠRHJ, VRH) pojavile dvije natuknice dvorodovne imenice *bol*. Premda hrvatski jezik ima trorodovni sustav, slika je kategorije roda složenija (Tafra 2005) zbog polisemičnosti te kategorije. Naime, neke su imenice dvorodovne (*bol*), a neke mijenjaju rod u množini i pritom se gramemi roda i broja vežu uz različita značenja, npr. *oko* s. r. – *oči* ž. r., *oka* s. r., ili dvije množinske paradigme imaju različita značenja bez promjene roda, npr. *sat* – *sati* (vremenski odsjecci), *satovi* (uređaj za mjerenje vremena), *čin* – *činovi* (1. postupci, 2. dijelovi drame, opere, baleta, 3. vojnički stupnjevi), *čini* (uroci). Šonje višeznačnu natuknicu *oko* razbija na dvije natuknice i time kida metaforičku vezu sekundarnoga značenja s primarnim, dok značenja natuknice *sat* obrađuje u jednom rječničkom članku, ali zato ima dvije natuknice *bol*. ŠRHJ uredno obrađuje raspodjelu množinskih paradigmi prema pojedinom značenju višeznačnih natuknica *oko* i *sat*, no i on, a slijedi ga i VRH, dvorodovnu imenicu *bol* obrađuje pod dvjema natuknicama praveći raspodjelu gramema roda prema leksičkomu značenju, pa značenje 'fizička bol' (prema rječnicima: 'fizički bol') vežu uz muški rod, a značenje 'psihička bol' uz ženski rod. Gramemi kategorije roda i broja mijenjaju se unutar sklonidbene paradigme pojedinih imenica, nekad bez promjene značenja, a nekad s promjenom značenja, ali njihovom višeznačnošću ne narušava se leksička značenjska struktura tih imenica. Uostalom, nema govornika koji bi rekao da je nakon teške prometne nesreće trpio teški fizički bol i veliku psihičku bol. VRH to svojim primjerima upotrebe potvrđuje jer u jednini pod m. r. ima primjer: *doživljaji boli*, a pod ž. r. *svisnuti od boli*, pa bi prema tomu, što bi trebalo podrobnije istražiti na primjerima upotrebe, ta imenica bila sigurno dvorodovna u množini kao što su imenice *oko* i *uho*, ali za razliku od njih ona je dvorodovna i u jednini. Nije točno da je muškoga roda samo kad je riječ o fizičkoj patnji, što potvrđuju mnogi pisci, pa i Dobriša Cesarić:

Netko sa svojim bolom ide
o s otkritom ranom: svi neka vide.
Drugi ga čvrsto u sebi zgnječi
i ne da mu prijeći u suze i riječi.

Spomenute imenice pokazuju isprepletenost gramatičke i leksičke polisemije. Postoje primjeri u drugim jezicima koji bi se mogli tumačiti kao višeznačnost kategorije roda, ali se razlikuju od imenice *bol* jer se s promjenom

roda mijenja izraz kanonskoga lika, pa se ne ostvaruje polisemija, npr. tal. *il frutto* 'voće', *la frutta* 'voće koje se jede za stolom'; španj. *el melo* 'jabuka, voćka', *la mela* 'plod jabuke'.

4. Rječotvorna višeznačnost

Izvori polisemiji tvorenicâ mogu biti različiti. One, jednako kao i netvorbene riječi, šire svoju značenjsku strukturu metaforizacijom i metonimizacijom, ali za razliku od netvorbenih riječi njihova je višeznačnost ovisna o motivirajućoj riječi i o značenju afikasa. Osim višeznačnosti motivirajuće riječi koja se može prenijeti na motiviranu riječ, a i ne mora, kao što je slučaj s tvorenicom *lišće*, koja je preuzela samo dio sadržaja motivirajuće riječi *list* pa od polisemične riječi nastaje monosemična tvorenica, u derivatologiji¹⁷ (rječotvorju) višeznačnost se razvija i na druge načine, te se u bogatoj literaturi o toj temi može sresti više vrsta tipologije polisemije tvorenica (Plungjan 2011). Ovdje ćemo se zadržati na dvama tipovima višeznačnosti koja se javlja u procesu nastanka nove riječi, pa ju zato nazivamo rječotvornom višeznačnošću (polisemijom).

Ponajprije, tvorenice su višeznačne jer su afiksi višeznačni. Polisemija afikasa u tvorbi vrlo je rasprostranjena, što zorno pokazuje Musatov (2014) u svojoj monografiji analizom odglagolnih imenica i njihovih sufikasa. Višeznačni sufiksi služe za tvorbu imenica kojih se značenjska opreka najčešće svodi na živo i neživo, apstraktno i konkretno, osnovno i preneseno itd. Hrvatski rječnici često ne znaju prepoznati tu vrstu polisemije, pa otuda ni polisemiju obrađivanih leksema, što zorno pokazuje obrada glagola *trgovati* i izvedenice *trgovac* u VRH-u. Glagol je polisemičan: „1. baviti se trgovinom, kupovati po nižoj i prodavati po višoj cijeni te tako ostvarivati zaradu, 2. PREN, POGR činiti što predmetom trgovine, trgovati onime što nije za trgovinu [*trgovati idealima*]”. Međutim, prema definiciji leksema *trgovac* izlazi da je izvedenica preuzela značenjski sadržaj od glagola samo u prvom značenju, ali ne i u drugom pa je tako polisemična struktura te imenice obrađena manjkavo jer su ovjereni primjeri: *trgovac foteljama* (u politici), *svojim uvjerenjima*, *svojom savješću* i sl. Značenja se mnogih tvorenica ne mogu nikako shvatiti ako se ne uzme u obzir metaforičko značenje motivirajuće riječi (Raffaelli i Kerovec 2008) i ako se nema na umu višeznačnost mnogih sufikasa.¹⁸ Sufiksi koji označuju i živo i neživo tipičan su primjer polisemije sufikasa, npr. *-ač* u *bacač*, *crtač*, *rezač*, *-ac* u *lovac* itd. Da sufiksi imaju značenje, dovoljan je kao dokaz samo jedan

¹⁷ Pod *derivatologijom* razumijevamo jezikoslovnu disciplinu koja se bavi proučavanjem svih načina nastanka riječi, odnosno svih procesa popunjavanja leksičkoga fonda (Tafra 2014a, Tafra i Košutar 2009).

¹⁸ Za polisemiju sufikasa Babić (1986) donosi dosta primjera, a o polisemiji tvorenica više Gortan Premk (1999) i Dragičević (2007).

primjer: *brašnjav* (*b. ruke*) i *brašnjast* (*b. jabuka*). I u drugim je jezicima tako, npr. tal. sufixs -ore u *direttore* i *registratore*.

Drugi se tip može smatrati „čistom” rječotvornom višeznačnošću, a nastaje u slučajevima višestruke motivacije, pa je svaka takva tvorenica zapravo višeznačnica s obzirom na to da se njezina značenjska struktura može tumačiti na više načina, npr. u primjerima višestruke motivacije: *krasti* > *kradljivac* 'osoba koja krade', *kradljiv* > *kradljivac* 'kradljiva osoba' ili pak *ledolamac*, tvorenica koja ima četiri tvorbena značenja (Tafra 2014). Razlikujući rječotvorno (tvorbenu) značenje od leksičkoga, ovdje mislimo samo na rječotvornu višeznačnost.

U literaturi se spominje i treći tip polisemije, nazvana i leksičko-gramatička polisemija. Ona zahvaća razinu vrsta riječi¹⁹ i zato ju ne priznajemo jer polisemiju promatramo samo unutar jedne kategorije, jedne vrste riječi, jedne jezične jedinice, dakle unutar istoga, a isto shvaćamo kao odnos identičnosti samoga sa sobom. Stoga konverzija ne može nikako biti gramatička polisemija, kako tumači dio jezikoslovne literature, jer su u pitanju dvije riječi, a gdje su dvije jezične jedinice, nema polisemije. I još jedno razgraničenje unutar istoga, a nije polisemija. Varijanta je drugi lik istoga, pa se primjeri *kvakica* i *kvačica* te *muhica* i *mušica* trebaju shvatiti kao varijante na izraznoj razini, a ne kao tvorbene dublete koje pak ulaze u sinonimiju (npr. *slušalac* i *slušatelj*).

Rječnici ponekad ne prepoznaju različite tvorbene, ali i naglasne tipove, pa vide višeznačnost i tamo gdje je nema. Primjerice, imenice tvorene sufixsom *-nica* uglavnom znače neki prostor. Ima nekoliko imenica koje znače i vršiteljicu radnje, pa bi to bila višeznačnica kao što pokazuje RSANU obradom natuknica *гòвòрница* i *вèћница*. Naglasak je druge natuknice u tom rječniku dubletan: *вèћница* i *вèћница* (ijek. *vjèćnica* i *vijèćnica*). Međutim, umjesto dviju višeznačnih natuknica trebalo je obraditi četiri jer su posrijedi dva para heterofonskih homograma²⁰ od kojih je samo jedan parnjak (koji ima prostorno značenje) višeznačnica: *govòrnica* (1. mjesto s kojega se drži govor, 2. kabina s telefonom) i *gòvòrnica* (govoriteljica) te *vijèćnica* (1. prostorija u kojoj zasjeda vijeće, 2. zgrada u kojoj je sjedište vijeća) i *vijèćnica* (članica vijeća) (srp. *вèћница* i *вèћница*). Budući da se ženski mocijski parnjaci tvore od muškoga parnjaka, imenice *gòvòrnica* i *vijèćnica* tvorene su sufixsom *-ica*, a ne sufixsom *-nica*. U hrvatskim se i srpskim rječnicima može naći sličnih primjera rječničkih članaka u kojima se pod polisemijom krije neprepoznavanje drugih značenjskih (leksičkih i gramatičkih) odnosa.

¹⁹ O tome više Dragičević 2007.

²⁰ Ili: *raznozvučne istoslovnice* (Tafra 2011).

5. Granice polisemije

Nema pravila po kojem će se analogijom moći zaključiti je li riječ o jednoj jezičnoj jedinici s više značenja ili su posrijedi dvije jezične jedinice. Ilustrirat ćemo to s još nekoliko primjera u kojima naglasak određuje je li posrijedi jedan leksem ili su dva leksema. U standardnom jeziku neke riječi imaju dubletni naglasak, ali kako nema razlike u značenju, naglasna razlika ostaje unutar iste riječi, npr. *književnōst* i *knjižévnōst*. S druge strane primjer *pòbōžnōst* i *pobóžnōst* mogao bi se tumačiti kao naglasna dubletnost da nije posrijedi osim naglasne razlike i značenjska i gramatička razlika čija je distribucija ovisna upravo o naglasku. Apstraktna imenica *pòbōžnōst* znači 'osobina onoga koji je pobožan, nutarnji stav' (*njegova pòbōžnōst*) i ima samo jedninu, a imenica *pobóžnōst* znači 'čin' i ima i jedninu (*pobóžnost krunice*) i množinu (*svibanjske pobožnosti*). Da ne postoji razlika u naglasku, bila bi to višeznačnica, leksička (dva značenja) i gramatička (u jednom značenju *singulare tantum*). Dakle, polisemija može ovisiti i o naglasku, što najbolje pokazuju glagolske imenice. Dok su imenice *bdjénje*, *predávānje*, *slikānje* višeznačnice, dotle se višeznačnost u nekoliko glagolskih imenica raspala, npr. po dvije su imenice *pečenje*, *putovanje*, *vjenčanje*, *poštovanje*, *krštenje* itd., različita naglasaka, s tim da jedna znači radnju, a druga rezultat te radnje, pa tako depolisemizacija može teći u dva smjera:

a) depolisemizacija = homonimizacija (*partija*¹ 'stranka', *partija*² 'dio neke cjeline')

b) depolisemizacija ≠ homonimizacija (*imenovānje* i *imenovánje*, *kràvetina* i *kravètina*).

U prvom se slučaju kidaju semantičke veze između dvaju značenja te se stoga mogu smatrati homonimima. U drugom slučaju akcent je odigrao ulogu tvorbenoga sredstva (Tafra i Košutar 2009), pa su od glagolske imenice nastala dva leksema koji znače radnju i rezultat te radnje, a u drugom primjeru razjednačivanje je augmentativa išlo po liniji neživo : živo pa *kràvetina* znači 'kravlje meso', a *kravètina*²¹ pejorativno 'žena'.

Pri prosudbi je li u pitanju jedna višeznačna jezična jedinica ili su dvije treba uvijek voditi računa i o izrazu i o sadržaju. Imenica *pečenje* mogla je biti višeznačnica kao i *slikanje* jer te odglagolne imenice ulaze u isti tvorbeni tip. Međutim, „umiješao” se naglasak koji je uzrok depolisemizacije jer se raspao izraz, odnosno izraz više nije isti. To je očito, ali nije očito je li izraz isti ili jednak, je li jedna riječ ili su dvije riječi u primjerima tipa *otupljivati*. Naime, činjenica je da tvorbom nesvršenih glagola od svršenih glagola na *-iti* i *-jeti*, koji se razlikuju samo po kategoriji prijelaznosti, nastaju tvorenice jednaka izraza, u

²¹ Ostavljamo po strani raspravu jesu li to sinkronijski gledano dva sufiksa ili su samo alomorfi.

ovom slučaju *otupljivati*. ŠRHJ mjesto višeznačnica obrađuje tvorenice nastale višestrukom motivacijom kao homonime, u dvama rječničkim člancima, npr. *crvenjenje* (od *crveniti*) i *crvenjenje* (od *crvenjeti*), *otupljivati* (od *otupiti*) i *otupljivati* (od *otupjeti*) i sl. Potpuno je tako zanemarena značenjska veza, npr. sve bogatstvo semantičke strukture derivatema s leksičkim morfemom *tup-*, sva ona zanimljiva metaforička proširenja značenja koja glagol *otupljivati* čine višeznačnicom, tvorbeno motiviranom dvama glagolima od kojih je preuzela sav semantički sadržaj. Očito je da tvorbeni kriterij ne može biti jedini kriterij za razgraničavanje polisemije i homonimije i da u jeziku često postoji asimetričnost, u ovom slučaju između derivatema i leksema (Tafr 2014a), što vrlo zorno potvrđuje primjer višeznačnice *zvonar* koji je poslužio Darinki Gortan Premk (2002) za objašnjenje koncepcije tvorbenoga rječnika tvorbenim gnijezdom *zvono* u kojem su dvije izvedenice: *zvonar* (< *zvono*) 'onaj koji lijeva zvona' i *zvonar* (< *zvoniti*) 1. 'onaj koji zvoni u zvona', 2. 'životinja koja nosi zvono (obično ovan predvodnik)'. U tvorbenom su rječniku to dvije homografske natuknice *zvonar*²² jer su za rječotvornu semantiku dvije riječi *zvonar*, ona s imeničnom osnovom prvostupanjska je izvedenica (*zvono* > *zvonar*), a ona s glagolskom osnovom drugostupanjska je izvedenica (*zvono* > *zvoniti* > *zvonar*). U općem rječniku obradit će se jedna natuknica jer je za leksičku semantiku to jedna riječ, višeznačnica, bez obzira na njezinu višestruku motivaciju. Taj primjer pokazuje još nešto. Proučavala se polisemija na gramatičkoj ili leksičkoj razini, gotovo je nemoguće izbjeći njihovo isprepletanje jer glavno obilježje riječi i leži u jedinstvu leksičkoga i gramatičkoga.

LITERATURA

- Apresjan 1995:** Ю. Д. Апресян, *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Москва: Школа „Языки русской культуры“.
- Babić 1986:** S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, Nacrt za gramatiku*, Zagreb: JAZU – Globus.
- Dešić 1982:** М. Дешић, Из српскохрватске полисемije, у: Д. Ћупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Београд – Нови Сад: Институт за српскохрватски језик – Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду – Матица српска – Филолошки факултет у Београду, 57–64.
- Dragičević 2007:** Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

²² U češkom su to dvije riječi: *zvonář* 'zvonoljevač' i *zvoník* 'onaj koji zvoni'.

- Gortan Premk 1997:** Д. Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Gortan Premk 2002:** Д. Гортан Премк, Семантичко-деривациони речник српскога језика, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Зборник радова, Београд – Нови Сад: САНУ – Матица српска, 103–110.
- Ivić 1983:** М. Ивић, *Лингвистички огледи*, Београд: Просвета.
- Knjazev 2007:** Ю. П. Князев, *Грамматическая семантика*, Москва: Языки славянских культур.
- Marković 2015:** I. Marković, O grafemu i hrvatskoj abecedi, *Filologija*, 65, 77–112.
- Meljčuk 1997:** И. А. Мельчук, *Курс общей морфологии*, том I, Введение, Слово, Москва – Вена: Языки русской культуры – Wiener Slawistischer Almanach.
- Musatov 2014:** В. Н. Мусатов, *Словообразовательная полисемия отглагольных суффиксальных существительных в современном русском языке*, Москва: ФЛИНТА.
- Musulin 2011:** М. Musulin, Grafem kao višeznačnica, *Lahor*, 12, 240–247.
- Plungjan 2011:** В. А. Плунгян, *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*, Москва: Российский государственный гуманитарный университет.
- Pranjković 2013:** I. Pranjković, *Gramatička značenja*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Raffaelli 2009:** I. Raffaelli, *Značenje kroz vrijeme*, Zagreb: Disput.
- Raffaelli 2015:** I. Raffaelli, *O značenju: Uvod u semantiku*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Raffaelli i Kerovec 2008:** I. Raffaelli, B. Kerovec, Morphosemantic fields in the analysis of Croatian vocabulary, *Jezikoslovlje*, 9 (1–2), 141–169.
- Ravin i Leacock, 2000:** Y. Ravin, C. Leacock, Polysemy: An Overview, in: Y. Ravin, C. Leacock (eds.), *Polysemy: Theoretical and Computational Approaches*, Oxford: Oxford University Press.
- RSANU:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, А–петогласник, 1959–2014, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Šonje 2000:** J. Šonje (ur.), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Leksikografski zavod – Školska knjiga.
- ŠRHJ:** D. Brozović Rončević (glav. ur.), *Školski rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga, 2012.
- Tafra 1986:** B. Tafra, Razgraničavanje homonimije i polisemije (leksikološki i leksikografski problem), *Filologija*, 14, 381–393.

- Tafra 2011:** B. Tafra, Istopisnice i istoslovnice u hrvatskom jeziku, u: D. Sesar (ur.), *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II*, Zagreb: FF press, 173–179.
- Tafra 2014a:** B. Tafra, Derivatem i leksem, *Suvremena lingvistika*, 40 (77), 77–90.
- Tafra 2014b:** B. Tafra, Matoš i ledolomac na maturi, *Jezik*, 61 (1–2), 14–25.
- Tafra 2005:** B. Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Tafra 2016:** B. Tafra, Homonimija – kroatistički kamen smutnje, u: Ž. Čelić, T. Fuderer (ur.), *Slavenska filologija, Prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića*, Zagreb: FF press, 144–154.
- Tafra i Košutar 2009:** B. Tafra, P. Košutar, Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku, *Suvremena lingvistika*, 67/1, 87–107.
- VRH:** Lj. Jojić (glav. ur.), *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 2015.
- Wierzbicka 1988:** A. Wierzbicka, *The Semantics of Grammar*, Amsterdam: John Benjamins.

Branka Tafra

GRAMMATICAL POLYSEMY

Summary

This study deals with the grammatical polysemy, one of the issues regarding the extensive problematics of grammatical semantics, from a lexicographical perspective because the comprehension of grammatical polysemy, in the same way as the interpretation of lexical polysemy, influences the lexicographer's decision whether polysemy will be described within a single dictionary lemma or in two separate lemmas. The choice depends on the understanding what is one lexical unit and what are two lexical units with the same expression, i.e. what is in a lexical unit only a variety of the same expression and what is new. Selected examples illustrate lexicographical miscomprehension of decomposition of polysemy of grammatical categories and lexicalisation of certain forms.

Keywords: grammatical semantics, polysemy, homonymy, synonymy, variation.